

Киричок А.В.
*здобувач кафедри
цивільного права та
процесу факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх
справ*

Kyrychok A. V.
*PhD candidate of the civil law
and procedure department,
Faculty № 6 of Kharkiv
national university of internal
affairs*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ САМОЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

УДК 347.725

Постановка проблеми. Самозахист є одним з ефективних способів захисту прав учасників господарських товариств. Проте, враховуючи його неюрисдикційну форму, дуже часто виникає сумнів стосовно можливості застосування тих чи інших способів самозахисту, особливо прямо не передбачених нормами чинного законодавства.

У науці не існує єдиного підходу до поняття самозахисту прав учасників господарських товариств. Це викликано не лише різночитаннями у розумінні самої термінології «самозахист», але й невизначеністю його застосування у корпоративних правовідносинах. Крім того, виникає питання стосовно можливості самозахисту за допомогою утримання від активних дій, оскільки з даного приводу позиції також різняться.

Незважаючи на те, що законодавство надає можливість власними діями (бездіяльністю) учасникам корпоративних правовідносин захищати свої права, у ньому не міститься чітких способів (хоча б наближеного їх переліку), які можуть бути застосовані щодо захисту корпоративних прав.

Стан дослідження. Проблемою самозахисту цивільних прав, у тому числі й прав учасників господарських товариств, займались Т. М. Волощенко, В. П. Грибанов, І. О. Дзера, О. А. Кулик, К. К. Лебедев, В. В. Луць, К. І. Нікологорська, Є. О. Суханов, І. В. Спасибо-Фатеева, Г. А. Свердлик, Е. Л. Страунінг, Р. І. Ташьян, В. Л. Яроцький. Однак не можна сказати, що окреслені питання вирішені у повній мірі, оскільки до сих пір триває наукова дискусія.

Метою статті є встановлення поняття самозахисту, можливості застосування способів самозахисту при захисті прав учасників господарських товариств та застосування способів самозахисту у формі утримання від активних дій.

Виклад основного матеріалу. Неюрисдикційна форма захисту охоплює дії громадян та організацій у захисті прав, які здійснюються ними самостійно без звернення до компетентних державних органів. У ЦК України вказані дії, об'єднані у поняття самозахисту цивільних прав, який розглядається як один із способів захисту цивільних прав [1, с. 75].

Право на самозахист має тривалу історію виникнення і розвитку. Ще в римському праві з'явилося поняття «самоуправство» (первісна форма захисту прав), яке в даний час вважається прабатьком самозахисту. Однак римське право класичного і пізнішого періоду вже розділяло поняття самоуправства і самозахисту. Самозахист допускався у вигляді загального правила, про що свідчить цілий ряд фрагментів Дигестів Юстиніана і праць римських юристів. Поняття самозахисту неодноразово змінювалося з самого моменту свого виникнення, що може пояснюватися еволюцією правового регулювання. Найбільш активно самозахист вивчалася у кінці ХІХ - початку ХХ ст. і результати серйозних досліджень, проведених вітчизняними цивілістами, які підготували підґрунтя для впровадження у цивільне законодавство цього нового для нього інституту, сприяли появі норм про самозахист у вітчизняному законодавстві [2, с. 120].

УЦК України введено поняття самозахисту цивільних прав. Цей інститут з'являється у цивілістиці не вперше, він має місце як у вітчизняній науці цивільного права, так і в зарубіжних законодавствах. Так, згадування «наступального самозахисту» є у коментарі до ст. 1642 «право утримання» німецького Цивільного уложення 1910 р. Такий різновид засобів самозахисту, як самовільне утримання чужого майна з метою змусити боржника до виконання взятого на себе зобов'язання, був можливий виключно у випадках, передбачених законом, що чітко визначав умови такого утримання. Цей термін введено також до цивільних кодексів Російської Федерації (ст. 14), Узбекистану (п. 3 ст. 9), Киргизстану (ст. 14), але без достатнього визначення поняття [1, с. 77-78].

Даний історичний контекст показує, що самозахист не є новою формою захисту, але при його нормативному визначенні, реалізація самозахисту виходить на новий рівень розвитку. Крім того, наявність такої форми захисту в інших країнах світу говорить про його необхідність та ефективність.

На сьогоднішній день визначення поняття самозахисту введено законодавцем разом з прийняттям ЦК України. Так, відповідно до ст. 19 цього Кодексу особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не

суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що завдані цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства [3].

Наукова спільнота не залишилась осторонь та запропонувала свої варіанти визначення вказаного поняття.

Так, Г. А. Сverdлик та Е. Л. Страунинг запропонували наступне поняття: «Самозахист цивільних прав – це допустимі законом або договором дії уповноваженої особи, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення порушення і ліквідацію наслідків цього порушення» [4, с. 35]. Таку позицію підтримали В. А. Вітушко [5, с. 285] та Ч. Н. Азімов [6, с. 102] та інші. Таким чином, науковці виділили декілька ознак самозахисту: допустимість дій, активність дій, превентивна функція (забезпечення недоторканності), захисна функція (припинення порушення), компенсаційна функція (ліквідація наслідків). Вказана позиція виглядає слушною, оскільки окреслені основні ознаки у дуже стислій формі, однак не зовсім розкриті питання можливості самозахисту за допомогою бездіяльності, про яку буде йти мова далі при розгляді самозахисту прав учасників господарських товариств.

Одним з важливих питань є можливість самозахисту корпоративних прав, оскільки на нормативному рівні про це не зазначено. Виходячи з того, що нормами чинного законодавства не передбачено заборони самозахисту корпоративних прав, то можна дійти висновку, що самозахист прав учасників господарських товариств є можливим до застосування. Однак постає питання визначення способів такого самозахисту, оскільки жодний нормативний акт їх не містить. Більш того, самозахист корпоративних прав не тільки використовується, але є досить впливовим під час захисту прав учасників господарських товариств.

Стосовно ефективності застосування самозахисту у корпоративних відносинах слушно зазначив В. В. Луць, що самозахист корпоративних прав відбувається шляхом реалізації наданих учасникам товариства законодавством та внутрішніми актами товариства можливостей по забезпеченню своїх прав без звернення до суду чи інших спеціальних державних органів. У корпоративних правовідносинах, на відміну від інших, ця форма відіграє значну роль у захисті прав, що безпосередньо впливає з особливостей корпоративних правовідносин, корпоративного управління та організації діяльності господарських товариств. При самозахисті корпоративних прав та інтересів дії акціонера (учасника, засновника) то-

вариства спрямовані на захист не лише власних корпоративних прав, а й корпоративних прав та інтересів інших учасників корпоративного спору, на попередження інших форм неправомірної поведінки у корпоративних правовідносинах [7, с. 158]. Вчений зазначає, що специфіка корпоративних правовідносин надає учасникам господарських товариств велику кількість корпоративних правомочностей, котрі можуть використовуватись учасниками для самозахисту. У даному випадку самозахист є досить ефективним, оскільки учасники господарських товариств можуть захистити свої права від порушень у короткі строки за допомогою власних законних дій. Таким чином, перед науковцем взагалі не стоїть питання стосовно можливості такого самозахисту, але він навпаки наводить способи його реалізації.

А. П. Колесов також стоїть на тому, що самозахист корпоративних прав є досить поширеним явищем. Так, зазначено, що специфіка самозахисту при корпоративних конфліктах виявляється у можливості вибору і безпосереднього застосування різноманітних альтернативних процедур і способів розв'язання спорів. При самозахисті корпоративних прав та інтересів дії особи спрямовані також на захист прав та інтересів інших учасників корпоративного конфлікту, на попередження інших форм неправомірної поведінки у корпоративних правовідносинах [8, с. 8]. Можна побачити, що у даному питанні вчений погоджується з позицією В. В. Луця, що під час самозахисту корпоративних прав, дії учасника господарського товариства можуть бути направлені не тільки для захисту своїх прав, але й інших учасників.

Слід зазначити, що ми підтримуємо вказану позицію, оскільки дуже часто у корпоративних відносинах порушуються права не одного окремого учасника, а певної групи учасників, зазвичай тих, котрі не мають значної частини статутного (складеного) капіталу (міноритарні акціонери) та коли застосовує самозахист один учасник, то своїми діями (або бездіяльністю) він може захистити права інших учасників, котрі знаходяться з ним у подібній ситуації. Однак слід підкреслити, що, перш за все, особа намагається захистити свої корпоративні права, а при захисті своїх прав може статись так, що будуть захищені і корпоративні права інших учасників, але це не є правилом, а скоріше – виключенням.

В. Г. Жорнокуй зазначає, що у корпоративних відносинах самозахист виявляється у можливості учасників, немайнові права яких порушені чи, на їх думку, можуть бути порушені, звернутись до органів управління господарським товариством з проханням вплинути на дії інших учасників і припинити таке порушення. В літературі залежно від порядку реалі-

зації самозахисту виділяють: безпосередній порядок самозахисту (участь в управлінні справами, право самим скликати загальні збори товариства, право на кумулятивне голосування) та опосередкований (внесення своїх пропозицій до порядку денного загальних зборів, проведення ревізійною комісією перевірки фінансово-господарської діяльності правління на вимогу акціонерів або будь-якого з учасників ТОВ чи ТДВ, право акціонера вимагати здійснення обов'язкового викупу АТ належних йому акцій) [9, с. 134]. Вчена відокремлює безпосередній порядок (власними діями або бездіяльністю) самозахисту від опосередкованого (коли дії по самозахисту направлені на внутрішньо корпоративні утворення). Дане відмежування є досить важливим, оскільки, існує позиція, що самозахист може мати місце тільки у реалізації власних дій, хоча він вже не набирає достатньої підтримки, оскільки нормами ст. 19 ЦК України передбачена можливість опосередкованого самозахисту.

З огляду на вказані наукові позиції можна дійти висновку, що самозахист прав учасників господарського товариства не тільки є можливим, але й займає окрему позицію у здійсненні корпоративної діяльності господарського товариства. Більш того, у корпоративних відносинах самозахист є досить поширеним явищем та ефективною можливістю захисту порушених прав учасників господарських товариств. Однак, оскільки норми чинного законодавства не передбачають перелік способів самозахисту у корпоративних відносинах, то слід розглянути, які саме способи самозахисту можуть використовуватись.

Так для самозахисту можуть використовуватись окремі можливості надані учасникам господарських товариств нормами чинного законодавства та внутрішніх корпоративних актів. Здебільшого такими способами захищаються права та інтереси учасників господарських товариств з незначною частиною статутного (складеного) капіталу, як слабшої сторони у корпоративних відносинах.

Такими способами можуть бути:

- участь у загальних зборах товариства (ст. 60 Закону України «Про господарські товариства», ст. 34 Закону України «Про АТ»);
- кумулятивне голосування на загальних зборах при обранні органів управління АТ (ст. 42-48, 50-53, 73 Закону України «Про АТ»);
- внесення пропозицій до порядку денного загальних зборів (ст. 38 Закону України «Про АТ»), в тому числі обов'язок внесення до порядку денного пропозицій акціонерів, що сукупно володіють 5 та більше відсотками акцій;

- скликання позачергових зборів на вимогу учасників товариства, що володіють достатньою для цього кількістю голосів (ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», ст. 47 Закону України «Про АТ»);

- право здійснення обов'язкового викупу АТ належних йому акцій у встановлених Законом випадках (ст. 68 Закону України «Про АТ»);

- опосередкований захист (звернення за захистом до органів господарського товариства) та інші.

Таким чином, способи самозахисту у корпоративних відносинах є не тільки ефективними, але й оперативними, що у корпоративному праві відіграє вирішальну роль, оскільки будь-яке рішення у товаристві може прийматися дуже швидко, але щоб його оскаржити за допомогою юрисдикційної форми захисту потрібен значний час, який може рахуватись принаймні місяцями.

Ще одне важливе питання, яке необхідно вирішити – це можливість самозахисту за допомогою утримання від активних дій. Проблема полягає у тому, що ст. 19 ЦК України передбачає «застосування засобів протидії». Однак не зрозуміло, що розуміти під поняттям «засіб». Окремі вчені [4, с. 35; 5, с. 285; 6, с. 102] вважали під цим поняттям активні дії, до яких прибігає особа для самозахисту.

Однак для того, щоб розібратись у вказаній проблемі необхідно встановити визначення поняттю «засіб». Так, академічний тлумачний словник української мови під поняттям «засіб», розуміє прийом або якусь спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось або поняття – спосіб [10].

На наш погляд засіб не обов'язково має бути виражений у активних діях, оскільки якщо взяти найбільш близькі синоніми – прийом та спосіб, то вказані поняття не передбачають тільки активні дії, а скоріше послідовність дій (активних або утримання від активних) для досягнення необхідного результату.

Більш того, у корпоративних відносинах самозахист у формі утримання від активних дій «пасивній формі» відіграє значну роль. З приводу цього І. О. Дзера зазначила, що прикладом самозахисту прав учасників господарського товариства може бути право утриматися від голосування на загальних зборах товариства або голосувати проти запропонованого рішення [11, с. 43-44]. Дана позиція науковця є слушною, оскільки, у разі якщо власник корпоративних прав утримається від прийняття рішення, то самозахист буде виражений у вигляді відсутності активних дій, тобто бездіяльності. Якщо вказаний спосіб не назвати самозахистом, то тоді не зрозуміло як його по іншому назвати, оскільки таким способом відстою-

ються права учасника господарського товариства без звернення до адміністративних або інших органів, тобто притаманні ознаки самозахисту.

З іншого боку, учасник товариства може захистити свої права не тільки утриманням від голосування на загальних зборах, але й ухиляючись від участі у загальних зборах. Більш того, якщо такий учасник має достатню кількість голосів для того, щоб на загальних зборах не було кворуму (більше 50%) голосів, то такий спосіб самозахисту може бути більш ефективний ніж будь-які активні дії. В даному випадку, особа за допомогою бездіяльності може захистити свої права, якщо на загальних зборах буде винесено питання не в її інтересах. Даний спосіб самозахисту є дуже ефективним, оскільки важко таку особу змусити відвідувати загальні збори, оскільки це є правом, а не обов'язком учасника товариства, якщо інше не передбачено статутом.

З приводу спонукання до виконання правомочності участі у загальних зборах зазначено у постанові Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 р. № 13, так згідно п. 24 участь у загальних зборах та голосування на них є правом, а не обов'язком акціонера. Відповідно до ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. У зв'язку з цим суди не вправі зобов'язати акціонера (учасника) товариства взяти участь чи зареєструватися для участі у загальних зборах [12].

Таким чином, самозахист прав учасників господарських товариств може мати місце як у форм активних дій, так і у пасивній формі, тобто у вигляді утримання від активних дій.

Дослідивши поняття самозахисту, можливості застосування способів самозахисту у формі утримання від активних дій та можливості застосування самозахисту у відносинах учасників господарських товариств, можемо зробити наступні висновки:

1) самозахист – це самостійна або опосередкована протидія будь-якими не забороненими законом способами, в тому числі визначеними законом або договором, з урахуванням законодавчих меж і обмежень.

2) у корпоративних відносинах самозахист не тільки є можливим, але й є дуже ефективним інструментом захисту прав учасників господарських товариств.

3) як способи самозахисту корпоративних прав можуть використовуватись окремі можливості надані учасникам господарських товариств нормами чинного законодавства та внутрішніх корпоративних актів.

4) самозахист прав учасників господарських товариств може мати місце як у формі активних дій, так і у пасивній формі, тобто у вигляді утримання від активних дій.

1. *Tsyvil'ne pravo Ukrainy: Akademichnyy kurs: Pidruch.: u dvokh tomakh / za zah. red. Ya. M. Shevchenko. – T. 1. Zahal'na chastyna. – K.: Kontsern «Vydavnychyy Dim «In Yure», 2003 – 520 p.*
2. *Osushchestvlenye prav I svobod hrazhdan: ucheb. posobye dlya SPO / V. N. Belik. – M: Izdatel'stvo Yurrayt, 2016 – 195 p.*
3. *Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy: zakon Ukrainy vid 16 sich. 2003 r. # 435-IV [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.*
4. *Sverdlik, H. A Sposobi samozashchyti hrazhdanskykh prav i ikh klasyfikatsiya [Tekst] / H. A. Sverdlik, E. L. Straunin // Khozyaystvo I pravo. – 1999. – № 9 – p. 35-42.*
5. *Vitushko, V. A Hrazhdanskoe pravo [Tekst]: ucheb. posob. [v 2 ch.] / V. A. Vitushko. – Mn.: Belarus. nauka, 2007. – Ch. 1. – 566 p.*
6. *Khar'kovskaya tsivilisticheskaya shkola: zashchita subektivnih hrazhdanskikh prav i interesov : monografiya / I. V. Spasybo-Fateeva, M. N. Sybylev, V. L. Yarotskiy y dr. ; pod obshch. red. I. V. Spasybo-Fateevoy. – Khar'kov : Pravo, 2014. – 672 p.*
7. *Okhorona prav sub'yektiv korporativnykh vidnosyn [Tekst]: monografiya / [Luts' V. V. ta in. ; zazah. red. V. V. Lutsya] ; NDI pryvat. pravaipidpryyemnytstva Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. - K. : [b. v.], 2013. – 193 p.*
8. *Kolesov A. P. Hrazhdansko-pravovye sposobi zashchyti korporativnykh prav i interesov: avtoref. dics. Na soiskanye uch. stepeni kand. yurid. nauk: spets. 12.00.03 / A. P. Kolesov. – M., 2008. – 26 p.*
9. *Zhornokuy V. H. Nemaynovi prava uchasnykiv hospodars'kykh tovarystv dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / Zhornokuy V. H.; Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. – Kh., 2012. – 196 p.*
10. *Akademichnyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sum.in.ua/s/zasib>*
11. *Dzera I. O. Tsyvil'no-pravovi zasoby zakhystu prava vlasnosti v Ukraini / I. O. Dzera ; shef-red. V. S. Koval's'kyy. - K. : Yurinkom Inter, 2001. – 256 p.*
12. *Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 24.10.2008 r. #13 «Pro praktyku rozhlyadu sudamy korporativnykh sporiv» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>*

Киричок А. В. Окремі питання самозахисту прав учасників господарських товариств

У статті, виходячи з аналізу норм чинного законодавства та правових позицій наукової спільноти, досліджено самозахист прав учасників господарських товариств.

Приділено увагу розгляду поняття самозахист та його формування в історичному контексті. Розглянуті наукові позиції стосовно визначення вказаного поняття та застосування.

Розглянута можливість застосування самозахисту у корпоративних правовідносинах та зроблено висновок, що самозахист не тільки можливий, але й є дуже ефективним інструментом захисту прав учасників господарських товариств.

Оскільки є різні наукові думки стосовно виключної можливості застосування тільки активних дій при самозахисті, то в статті приділено окрему увагу можливості застосування способів самозахисту прав учасників господарських товариств у формі утримання від вчинення активних дій (пасивній формі). При цьому наведені приклади способів самозахисту у пасивній формі та зазначено про ефективність таких способів.

По закінченні статті зроблені висновки, стосовно розглянутих проблемних питань.

Ключові слова: неюрисдикційна форма захисту, самозахист у формі активних дій, самозахист корпоративного права.

Kyrychok A. V. Some issues of self-defense members of business entities rights

The article based on an analysis of the current legislation and legal position of the scientific community, explored self-defense members of business entities rights.

Attention is paid to consideration of the concept of self-defense and its formation in historical context. Considered scientific position on the definition given concept and application.

Considered the possibility of the use of self-defense in corporate legal relations and concluded that self-defense is not only possible, but is a very effective tool to protect rights of members of business entities.

As there are various scientific opinions on the possibility of using only actions at self-defense, the article paid special attention to the possibility using methods of self-defense rights members of business entities in the form of maintenance from taking action (passive form). Thus examples methods of self-defense in the passive form and noted the effectiveness of these methods.

At the end of the article made conclusions regarding the considered issues.

Keywords: non-jurisdictional form of protection, self-defense in form of action, self-defense of the corporate right.